

UPPSALA
UNIVERSITET

Institutionen för arkeologi
och antik historia

Samiska björngravar och dess återspeglning av relationen mellan människa och djur.

Viktoria Eriksson

Kandidatuppsats 15 hp i Arkeologi
VT 2017

Handledare: Ylva Sjöstrand
Campus Uppsala ENG

Abstract

Eriksson, V. 2017. Samiska björngravar och dess återspeglning av relationen mellan människa och djur.

Eriksson, V. 2017. *Sami bear graves and its reflection of the relation between human and animal.*

The Sami bear graves is an important source for archaeological research on the indigenous people of the Nordic countries. They bring stories of the past through the bones and through written sources from the 17th century. The mythological stories tell us about interactions between man and the holy creature that is the bear, and the buried bones have their own stories to tell. The aim of this study is to analyse the connection between the Sami and the bear and search for a thicker understanding about the reasons for this animal to be buried in own graves. By close readings of archaeological reports, analyses of the Sami culture and religious practices where the bear is present, and, not the least, thoughts about the fluid borders between human and animal agents, a bigger picture will emerge that explains why the bear were of such importance. This paper will thus be a contribution to the knowledge of the Sami culture and the archaeological research that has emerged over the last century.

Keywords: Sami, bear grave, bear, human-animal

Kandidatuppsats i Arkeologi 15 hp.
Handledare: Ylva Sjöstrand.
Ventilerad och godkänd 2017-05-23
©Viktoria Eriksson
Institutionen för arkeologi och antik historia
Uppsala universitet
Box 626
75126 Uppsala
Sweden

Tack

Jag vill tacka min handledare Ylva Sjöstrand som med sin entusiasm har hjälpt mig framåt i mitt arbete med denna uppsats på ett smidigt sätt och fått mig att tänka i helt nya banor än vad jag ursprungligen hade i åtanke för denna studie. Jag vill även tacka min sambo som har stått ut med mina sena kvällar framför datorn och stöttat mig under stressiga perioder.

Innehåll

1	Inledning	4
	1.2 Syfte och frågeställningar	5
	1.3 Metod och Empiri	5
2	Teoretisk överblick	7
	2.1. Human-animal relations.....	7
	2.2. Djur som personer.....	8
	2.3. Djurgravar.....	8
	2.4. Björnen	9
3	Björngravar i norra Sverige: En kritisk forskningsanalys.	10
	3.1. Missionärernas källmaterial.....	10
	3.2. Björngravarna som arkeologiskt material.....	12
	3.3. Animism – det samiska perspektivet (human and non-human relationships).	13
4	Analys: Björnens roll i samisk kultur.	15
	4.1. Vad är en björngrav?	15
	4.2. Att begrava djur	17
	4.3. Mässingsringen och gevärsskott	17
	4.4. Björngravar och människogravar	18
	4.5. Björnjakten	18
	4.6. Trumman.....	19
5	Diskussion.....	20
6	Sammanfattning	22
7	Referenslista	23

1 Inledning

Samerna har länge levt i en värld full av myter och med en tro på den levande naturen. På 1600-talet ville kristna missionärer få en ändring på detta och började då konvertera samer till kristendomen därför att den samiska världsbilden ansågs vara hädisk. Idag anser majoriteten att det är tvärtom, att samernas kultur och religion är värdefull. Det som bidrar med problem vid studier av samiskt religionsutövande är att de första skriftliga källorna är skrivna av missionärer som inte hade samma tro som samerna, samtidigt som samerna inte var villiga att dela med sig av allt (Viridi-Kroik 2001:11f).

Björnceremonierna är en av de äldsta traditionerna inom den samiska religionen och hör ihop med de björngravar som denna studie handlar om. Björnceremonierna är också en del av samspelet med naturen som är viktig för samerna där andeväsen, skyddsväsen, heliga platser och djur och heliga riter har en betydande del av samernas vardag, och det heligaste djuret av alla är just björnen (Kjellström 2003: 184,186). De samiska björngravarna och de tillhörande ceremonierna är något som ofta benämns i de nya och tidiga skrifterna om samerna, och inom den samiska kulturen ansågs björnen vara ett gudomligt väsen (Hallowell 1926: 99ff).

År 1952 på en stenåldersboplats fann arkeologer den första svenska björngrav. Detta fynd gav arkeologerna bevis för att björnriter utförts av samerna i Sverige och de björngravar som därefter påträffats i Sverige har varit placerade inom samiska områden (Mulk & Iregren 1995: 10). De arkeologiska undersökningarna berättar om ett flertal olika sätt att begrava björnen. Även om gravarna var placerade nära varandra kunde de ha olika utformning, två exempel är gravarna vid sjön Storuman i Lappland som Zachrisson och Iregren (1974) skriver om. Den ena gravan är utformad som en kulle med tecken på att trästockar varit placerade längst långsidorna. Skelettet från björnen är placerat under torven. Kraniet är riktat mot söder med skulderbladen på vardera sida. Majoriteten av benen är klivna och det är mycket möjligt att benen har lämnats öppna och över tid täckts av torv (Zachrisson & Iregren 1974: 17ff). I den andra gravan som påträffades på andra sidan sjön Storuman, har benen placerats på marken och sedan täckts av bark från björkträd, stockar har placerats över gravan som påträffades under ett 20 centimeter tjockt lager av torv. Här var benen placerade på en upphöjning med kraniet placerat framför (Zachrisson & Iregren 1974: 22ff). Benens placering behöver inte vara utformade som en klassisk grav för att tolkas som en äkta björngrav. Björnbenen kan vara placerade i stenformationer som liknar kistor, och på många platser har arkeologer funnit endast ett kranium från björnen och i vissa fall påträffas endast några få delar av det resterande skelettet (Zachrisson & Iregren 1974: 28ff). Det finns alltså en stor variation av björngravar.

När det gäller de historiska källorna så har de som skrevs ned från sextonhundratalet till artonhundratalet haft en betydande roll vid tolkningarna av björngravarna. Det som skrevs ned var ofta religiösa myter och berättelserna användes sedan vid tolkningarna för att se om de ceremonier som beskrevs stämmer med de man funnit på platsen. De arkeologiska källorna kunde dock användas för att fylla de luckor som uppstår i de skriftliga källorna (Rydving 2010: 15). Mycket av den information som skrevs av missionärer om samisk religion under sexton och sjuttonhundratalet räknas inte som primära källor (Rydving 1953: 58), ändå används de i flera fall som stöd och färgar de arkeologiska tolkningarna av björngravarna.

En annan problematisk del av forskningen kring björngravarna är att björnen betraktas som ett passivt objekt och ses enbart som en resurs eller underlag för myter. Detta går inte att koppla samman med den samiska kosmologin där björnen har en mer komplex roll och där gränsen mellan vad som är människa och vad som är djur ständigt skiftar. Genom denna studie vill jag

bidra med en ny arkeologisk syn på björngravarna, där björnen inte bara ses som en grund för myter eller som en näringsresurs, utan som en aktiv agent som påverkar den samiska kulturen. Det är björnens roll och praktikerna runt själva björnen som var så heligt att det gravlades, som står i fokus i denna studie.

1.2. Syfte och frågeställningar

Arkeologer har på senare tid börjat titta på relationen mellan djur och människan och ett av de största bevisen på att det fanns en betydande relation är djurgravar. Detta visar människornas medvetenhet och att djuren hade en inverkan på människan. De vill bryta sig loss från den västerländska synen på djur som objekt och en källa till mat och material. Nya studier visar att djur hade en annan, mer varierad roll i förhistoriska samhällen (Hill 2013: 117). Forskningen utgår från att djur och människor inte utgör några fixerade kategorier. Denna teoretiska utgångspunkt har även genomsyrat mitt arbete, och således även de syfte och frågeställningar som väglett det. Syftet med denna studie är således att *fördjupa förståelsen om björnens roll i den samiska kulturgemenskapen*, något jag avser sträva mot genom att fråga *vad praktiken med björngravar krävt, det vill säga vad björnens roll inneburit för det samiska samhället*.

Denna studie går således ut på att få en tydligare bild av björnens betydelse för samerna, varför de gjorde sig mödan att jaga detta stora rovdjur som sedan fick en egen grav. Många av de historiska källorna ger en antydning av att de lutade sig en hel del på de mytologiska berättelserna de fick berättade för sig och grundar sin forskning i detta och som fortfarande benämns i publikationer från de senaste åren. Dessa källor kan vara till stor hjälp vid arkeologiska tolkningar av materialet, även om sagorna och verkligheten motsäger varandra på vissa plan. Forskarna borde trots allt luta sig mer mot de nya bevisen på hur jakten och skötseln av björnens kropp gick till.

Frågorna i denna studie ska besvaras med hjälp av de historiska källorna som skrevs ned på 1600–1700-talet, arkeologiska rapporter från olika undersökningar av olika björngravar på olika platser i Sápmi, men även annan forskning om samernas kulturella och religiösa historia. Dessa komponenter kan tillsammans ge en enhetlig bild av björnens betydelse för samer. För att sedan få en mer modern syn på samernas relation till djur används Erica Hills (2013) teori om ”Human-Animal Relations” som berör den relation som kan ha funnits mellan djur och människa i den samiska världen, där djur inte ses som enbart ett föremål eller en källa till föda och material, detta kan bidra med en ny bild av relationen mellan samerna och björnen och hur de påverkade varandra.

1.3. Metod och Empiri

För att genomföra denna studie och få en uppfattning om björngravarnas betydelse är arkeologiska rapporter en viktig källa. Dessa bidrar med information gällande gravarnas placering i landskapet och varför de ser olika ut beroende på hur den omgivande naturen. I de södra delarna av Sápmi med mycket skog är björnarna ofta begravda i en grop i marken och den större delen av alla ben är inkluderade. I nordligare och kargare områden med mer berg är björnarna placerade i till exempel grottor eller bergsklyftor (Zachrisson & Iregren 1974: 37). Det krävs ett öppet sinne för vad en björngrav är och inte bara fokusera på det som är begravt i marken som en klassisk grav. De arkeologiska rapporterna bidrar även till kunskap om hur benen behandlats, hur gravarna är tillverkade, utformade och hur samerna har behandlat benen från björnen innan den gravlades.

Att studera de historiska källmaterialen som beskriver björngravarna och sedan jämföra dem med de arkeologiska undersökningarna kan ge ytterligare information om sederna kring

begravningen framkomma, till exempel om de var av regional art eller såg olika ut på olika platser. Även skillnader över tid är en aspekt som är möjlig att hitta här. Dessa källor är en bra grund för att se hur dessa handlingar utvecklades med tiden (Mulk & Iregren 1995:10).

För att få en förståelse om samernas koppling till björnen krävs det även att samernas religion och kultur studeras och inkluderas i denna studie. Den samiska synen på björnen träder inte bara fram genom björngravarna.

De äldsta nedskrivna källorna, bland annat en ofta förekommande bok av Fjellström som skrevs 1755 är viktiga men bör ej tolkas som den ursprungliga sanningen. Det kan vara bra att försöka tolka den, bland forskare, populäraste källan på ett annat sätt och inte ha den som en grund för tolkningarna som många andra arkeologer har envisats med under en lång period, utan se mer på hur samerna levde just där och då när de källorna skrev ned och tolka det materiella på ett annat sätt. Ingen vet hur gamla de muntliga traditionerna är, vilket bidrar till svårigheter med tolkning av de tidigaste björngravarna utifrån de historiska källorna. Det fanns med stor säkerhet andra historier som aldrig skrevs ned och som kan ha bidragit med en tydligare bild av björnjakten eftersom motsägelser dyker upp bland de som finns idag.

Ordet "Sápmi" kommer förekomma ett antal gånger i denna uppsats, det betyder "Sameland" och är ett område som sträcker sig över Norge, Sverige, Finland och Sverige (Werbart 2002: 131), men denna studien kommer fokusera på de delar av Sápmi som ligger i Sverige och Norge.

2 Teoretisk överblick

Samerna såg björnen som ett heligt djur. Det är så majoriteten av forskare och författare beskriver relationen mellan samer och björnen. Det som sedan tillkommer är beskrivningar av björnfesterna och björnceremonierna, ofta tillkommer även myter och sagor om möten mellan människor och björnar. Det är ofta källor som kristna missionärer skrev ned under en tid då samer började bli ett förtryckt folk och som inte accepterades i resten av det moderna samhället. I de arkeologiska rapporterna är det ett ofta förekommande att dessa mycket gamla källor används för att kunna applicera tolkningar på gravarna. Det är svårt att hitta unika teorier om just björngravar eftersom det som finns skrivet lutar sig mot de gamla källorna och det verkar som att författarna nöjer sig med det.

Jag vill använda en mer modern teori för att på ett mer nytänkande sätt tolka björngravarna och relationen mellan samerna och björnen, men även relationen mellan människa och djur. Den teori jag vill använda är den om "Human-animal relations" och beskrivs av Erika Hill (2013) i texten "Archaeology and Animal Persons".

2.1. Human-animal relations.

I västerländska samhällen är djur ofta betraktade som objekt som bidrar med bland annat föda och material till människorna. Nya studier visar motsatsen, att relationen mellan djur och människan är mycket mer komplicerad än så. Djur har påverkat människor på ett mer personligt plan och haft en mer betydande roll i många förhistoriska samhällen. Hill (2013) nämner att djuren var en del av det "sociala fenomenet" och att människans relation till djur är en lika viktig som människans roll i hur samhället har formats. Arkeologins roll i denna teori är att tolka djur på ett nytt sätt, att inte bara se på djur som enbart någonting praktiskt som är vanligt i västerländska samhällen. Djur har haft en större roll i människornas samhälle och verkat som bland annat symboler, funnits som sällskap och verkat som offer vid religiösa tillfällen. När osteologer tolkar djurben så har de ofta människans försörjning och diet i baktanke och tolkar efter det. Den nya teorin om relationen mellan människa och djur vill framhäva den betydelse djuren hade utanför det ekonomiska sammanhanget.

Detta perspektiv på relationen mellan människa och djur, och att inte längre se på djur som just ett djur, har tidigare tagits upp inom andra forskningsämnen som till exempel socialantropologin, och har nu börjat inkorporeras i de arkeologiska tolkningarna. Hill (2013) menar att de nya tolkningarna ska baseras på att förhistoriska samhällen inte alls såg på djuren som västvärldens ser på dem idag, de såg djuren som personer. Arkeologernas tolkningar av djurlämningar har blivit bredare under de senaste 10 åren och det krävs nu en bredare kontext för att få svar på hur människor och djur påverkade varandra. I bland annat Skandinavien, Storbritannien, Australien och Nordamerika har arkeologer börjat undersöka vad djuren betydde i andra kontexter som tidigare inte nämnts i samma forskning, i till exempel hövdingadömen, myter och etnicitet. Ett exempel är forskning som gjordes i Amazonas, här fann etnografer att många samhällen som är beroende av jakt, inte har några raka linjer mellan vad som är djur och vad som är människa, deras gränser är mer flytande och på vissa platser finns inga gränser överhuvudtaget (Hill 2013:117ff).

Samtidigt som forskare anser att människan och djur hade behövt interagera mer för att skapa denna relation, så menar Hill (2013) att bara genom att spåra djur, drömma om dem, lyssna

på dem och att bara vara nära dem är att interagera med djur. Jägaren spenderar timmar i skogen i närheten av djur, även om de inte syns så finns de där och både människa och djur påverkas av detta. Även efterarbetet, när djuret har dött, fortsätter djuret och människan att påverka varandra i och med tillhandahållandet av djurets kropp och hur de sen tar hand om den, om det begravs eller deponeras. Hill anser också att djurgravar och strukturerade deponeringar av djurben i jägarsamhällen tydligt bevisar att det funnits en varaktighet i den komplexa relationen mellan djur och människa. Hon påpekar också att de nutida arkeologiska tolkningarna av djur är från en materialistisk och praktisk synpunkt och att "human-animal relations" är ett nytt alternativ till hur djur inom arkeologin ska tolkas. Det gör också att tidigare tolkningar och antaganden omvärderas (Hill 2013: 126f). Jag håller med Hill i hennes tolkning och anser detta vara en passande teori som känns mer modern och mer öppensinnad inför kulturella och religiösa uttryck som inte är en del av den västerländska världssynen, och som kan bidra till ett nytt tankesätt för arkeologer som i det här fallet, tolkning av djurgravar.

2.2. Djur som personer.

Hill (2013) använder uttrycket "animal persons" när hon skriver om hur djur inte ses som just djur, men som människor. De är individer som liknar människor i deras levnadssätt och hur de uttrycker sig, att de kommunicerar och behöver umgänge. Djur och människa definieras av hur de lever och betar sig, och det är när ingen av dem betar sig som de förväntas som det sker en förändring där gränsen och perspektivet kring människa och djur förändras. Här ses också det yttre som ett skal, innanför djurets päls eller fjädrar finns en person.

Bland de urbefolkningar som befinner sig i arktiska områden och som tidigare varit ett jägare-samlar samhälle fanns en tro på ett medvetande hos djuren som sedan finns kvar i djuret efter slakt, björnhuvudet är ett exempel på detta.

Det som kan bevisa att denna relation mellan människa och djur har existerat och som arkeologer använder sig av är kontinuerliga fynd av samma art på samma plats, teknologi som kopplas till jakt, tecken på domesticering av djur, avbildningar och djurgravar (Hill 2013: 121). Samerna passar in på denna beskrivning med koppling till björngravarna, men även att djur hade en speciell betydelse och ofta avbildades på bland annat samiska hällristningar och trummor (Kjellström 2003: 200ff, Fossum 2006: 147).

2.3. Djurgravar

Vid arkeologiska undersökningar kan djurgravar ofta innebära att den tillhörande kulturen hade en komplex relation mellan människa och djur. Det arkeologerna finner i gravarna betyder hela tiden olika saker. Hästskelett med rika utsmyckningar kan, istället för att tolkas som att den hade en ägare med hög status, vara en häst som hade en egen status och en egen historia. Även hundar och vargar som begravdes hade lika mycket värde som människan och kunde begravas på ett sätt som påminde om en människograv.

Variationen av djurgravar kan hjälpa arkeologer att tolka relationen mellan djur och människa och att denna relation kan ha sett olika ut på olika platser men även inom ett samhälle eller en tidsperiod. Djur av samma art behövde inte alltid begravas på samma sätt och det pekar på att relationen mellan människa och djur inte var bestämd. Enligt Hill (2013) kan de kontextuella analyserna av djurgravar vara till hjälp vid förståelsen av den relation som fanns mellan människa och djur.

Det finns stora möjligheter vid tolkning av djurlämningar och även om benen inte ligger i anatomisk ordning så kan vissa delar, till exempel huvudet, vara en viktig del om den är placerad på ett annat sätt än resten av benen i graven (Hill 2013: 122ff).

2.4. Björnen

I arktiska och subarktiska områden är björnen ett av de djur som har en stor roll i människans kultur. De finns ofta med i myter, berättelser om universum och är en stor del av samhällets uppbyggnad. Människorna ser också på björnen som en form av människa eller att den är en släkting eller förfäder. Det förekommer ofta berättelser där björnar förvandlas till människor eller att det under speciella omständigheter skapas relationer mellan björn och människa. Berättelserna i de historiska källorna visar ett annat sätt att tolka människans relation till djuren på ett annat sätt än vad arkeologer tidigare gjort (Hill 2013: 119)

Björngravnen, som arkeologisk lämning, är vad som står i fokus för denna studie, därför är arkeologiska rapporter från utgrävningarna det viktigaste materialet. De ger en tydlig bild av vad som skedde när samerna tog hand om björnen mellan jakt och begravning. De historiska källorna lutar sig ofta mot myterna om björnen och är inte helt sanningsenliga om man jämför dem med det material som hittats i gravarna. Arkeologiska rapporter visar var björnarna begravdes, hur de begravdes, gravens utformning, vilket material som användes, hur benen har blivit behandlade och hur slaktprocessen har gått till.

Historiska källor som började skrivas ner under 1600-talet och framåt är de första som tar upp den samiska björnjakten, de efterföljande riterna och ceremonierna som sedan resulterade i björngravarna. Det går inte att göra en studie av en samisk företeelse utan att först studera kulturen och religionen. Texter om samerna, hur de levde, deras religion och världsbild bidrar till en stor del av information som är till hjälp för att besvara frågan om björnens roll i den samiska kulturen.

Texter av bland annat Erica Hill (2013) och Jennbert (2003) om relationen mellan djur och människa (human animal relations) och djurgravar bidrar med en modern syn på hur djurens roll ska tolkas hos förhistoriska samhällen.

3 Björngravar i norra Sverige: En kritisk forskningsanalys.

Ingen vet hur länge den samiska befolkningen har befunnit sig i Skandinavien. De finns många olika teorier, en vanlig teori hos arkeologer är att samerna var de första som befolkade de norra delarna av Skandinavien efter att inlandsisen smält och att de levt kvar där sedan dess. En annan teori är att den etniska gruppen som består av samer blev till på grund av en stressad situation grundad i en påverkan utifrån eller en plötslig förändring i näringslivet. Kjellström (2003) problematiserar de olika teorierna eftersom begreppet "same" har olika betydelser och det framstår inte om de syftar på den genetiska gruppen eller den grupp som talar samma språk. Han anser också att det finns för lite information om samernas förhistoria för att kunna besvara hur länge samerna funnits i Skandinavien.

Det som är komplicerat med samerna och deras historia är att den är skriven av icke-samer, det gör att källorna inte alltid är tillförlitliga och det är även osäkert om det verkligen är samer som texterna refererar till. Den första källan som tros ta upp samer är skriven av Tacitus runt år 100 e.Kr. Han skriver om ett folk som lever på jakt, de sover på marken och har kläder tillverkade av skinn. År 892 skrev den engelske kungen Alfred ner de självupplevda skildringarna som den norske stormannen Ottar framförde muntligt efter att ha bott i norra Norge och var en av dem som samerna betalade skatt till (Kjellström 2003: 24ff).

En stor del av de tidiga skriftliga källorna om samer är skrivna av kristna missionärer under sextonhundratalet. Därför är dessa texter ofta av religiös natur och kommer från olika delar av Sápmi, som gör att lokala variationer generaliserades och kopplades till hela den samiska kulturen. Motivet bakom studierna av samerna var att förstå deras tankar och därmed bekämpa samernas egna religion på ett effektivt sätt. Eftersom missionärerna ställde frågor som var viktiga från det kristna perspektivet är det inte säkert att de fick svar på det som var väsentligt inom den samiska religionen, därmed har dessa historiska källor vissa begränsningar. Den information som skrevs ned framkom inte under observationer och för att få samerna att berätta om de inhemska religionernas ideologier var det inte ovanligt att de utsattes för hot och tortyr. Den information som sedan framkommer i texterna är ofta överdrivna med den anledningen att missionärerna ville imponera med sina prestationer. Källorna består oftast av texter från Sverige som är skrivna på sextonhundratalet och från Norge skrivna på sjuttonhundratalet (Rydving 2010: 57f).

3.1. Missionärernas källmaterial.

Missionärernas möten med samerna skrevs ned under tre perioder: 1670-talet, 1715–1731 och 1740–1750-talet. De skillnader som uppstår i texterna beror på att författarna representerade olika teologier under denna tid.

Under 1670-talet var det författare från den lutheranska ortodoxa kyrkan som skrev ned majoriteten av de historiska källorna. Fokuset var riktad mot ritualerna och hur gudarna dyrkades, denna informationen ansågs viktig i missionärernas roll att, med tvång, tysta ned de inhemska ritualerna och som resultat skulle samernas religiösa idéer försvinna. De viktigaste texterna från denna tid skrevs av begäran från den svenska rikskanslern med motivet att sprida en positiv bild av Lappland till resten av Europa. Anledningen till detta var att Sverige hade blivit anklagade att ha använt samiska trollkarlar under det trettioåriga kriget. Landshövdingen i det nordligaste distriktet fick order att samla information från de präster som bodde i de samiska

områdena. Informationen från dessa möten användes senare i många olika verk av olika författare. Källan från denna tid med den mest pålitliga informationen är skriven av Nicolaus Lundius som själv var same. Själv hade han begränsad kunskap inom samisk religion, men till skillnad från de andra författarna som kom utifrån, så kunde Nicolaus samiska och kunde på ett mer effektivt sätt få fram fakta som de andra författarna inte kunde (Rydving 2010:59f).

Under den andra perioden, 1715–1731, kommer mycket information från både Norge och Sverige. Författarna lade stor vikt på vad samernas tro innehöll, som till exempel texterna och de intellektuella aspekterna. Texterna om de norska samerna skrevs ned av missionärer från både Danmark och Norge. Texterna består av information samlad av bland annat Isaac Olsen som var lärare i det norra samiska området och Thomas von Westen som ledde uppdraget att dokumentera samernas religion. Von Westen förde noggranna anteckningar över var han fick informationen ifrån och fick med tiden en djupare förståelse över samernas inhemska religion, men avled innan de manuskript han jobbat på hann färdigställas och mycket av hans anteckningar försvann. Många som använde sig av hans material brydde sig inte om von Westens egna perspektiv och även idéernas och sedernas ursprung (Rydving 2010: 59ff).

På 1740 och 1750-talet kom missionärerna från en mer upplyst ortodox lära. Pehr Högström var en av dessa missionärer och var den enda som lyssnade på samerna och skev ned deras klagomål på missionärernas verksamhet. Källorna från denna tid innehåller mycket information om samernas religiösa traditioner. Högströms böcker innehåller viktig information eftersom de grundar sig i personliga möten med samerna och deras heliga platser. Den som lärde Högström samiska var Pehr Fjällström som senare publicerade den första religiösa biografiska boken i Skandinavien (Rydving 2010: 59,63).

Boken som publicerades år 1755 heter *"Kort berättelse om lapparnas björna-fänge, samt deras der wid brukade widskeppelser"* och är den tidigaste historiska källan som skrevs på svenska om de samiska riterna kring björnar och björnjakt (Zachrisson & Iregren 1974:11).

Fjällström växte upp i Lappland där samer hela tiden fanns i bakgrunden. Han far var präst och var den enda som fick en samisk nåjd att brännas på bål med den anledning att han inte gav upp sin trohet till den samiska religionen och dess traditioner. Fjällström utbildade sig i Uppsala och på grund av sin bakgrund blev han uppmuntrad av en av sina professorer att upplysa samerna om den kristna tron och även ge dem en skolutbildning. Samerna ansågs vara okunniga och sågs som hedningar. Fjällström menade också att det var en fördel att kunna det samiska språket för att sprida de kristna värderingarna på rätt sätt och skrev därför en svensk-samisk ordbok, översatte Luthers lilla katekes, psalmer och skrev en ABC-bok, och under protester översatte han Nya testamentet till samiska. Han försökte också skapa ett gemensamt samiskt skriftspråk med utgångspunkt från de dialekter som talades i området där han växte upp, men samiska består av många olika dialekter och Fjällströms skriftspråk blev aldrig populärt (Bäckman i Fjällström 1981: 35ff). I boken från 1755 skriver Fjällström om samernas björnjakt och dess riter. I texten återberättas en samisk mytologisk berättelse som sedan tolkas som grunden för samernas föreställning om björnen och anledningen till varför de samiska björngravarna och dess tillhörande ceremonier existerar och hur de är utformade (Mulk & Iregren 1995: 12).

Myten handlar om en kvinna som på grund av sina tre elaka bröder, flyr ut i vildmarken. Kvinnan gömmer sig i ett björnide och lär känna den björn som bor där, när de lärt känna varandra blir hon björnens fru och de får en son tillsammans. När flera år har passerat och björnen blivit gammal och trött sa den till sin fru att han ville låta sig dödas av de tre bröderna genom att låta dem se hans spår i nysnön. När bröderna sedan kommer till idet skadar han de två bröder som var mest elaka. Björnen går sedan in i idet, lyfter upp kvinnan och går ut, där väntar den tredje brodern. Björnen ber om att bli skjuten, när brodern sedan skjutit björnen sätter sig kvinnan en bit ifrån för att inte se på hur björnen blir flådd. Detta förklaras vara orsaken till att kvinnor inte närvarar vid björnjakten och tillhandahållandet av kroppen. Tidigare i berättelsen ber björnen om att en mässingsring ska fästas i pannan. Efter att björnen dödats påpekar björnens son att björnen är dennes far därför att han känner igen ringen. När ingen tror på honom blir han arg och hotar med att väcka björnen till liv igen, då börjar kitteln med björnköttet koka så häftigt

som att köttet ville fly kitteln. Fjellström skriver att ceremonierna blev en tradition som har gått i arv så att samerna inte ska övervinnas av den farliga björnen (Fjellström 1981:14f). Det finns många myter om björnen i den samiska kulturen och majoriteten handlar om kvinnor som stöter på en björn eller att människor förvandlas till björnar.

I den samiska religionen och kulturen hade björnen en stor och viktig roll, den sågs som en helig varelse som kunde vandra mellan de olika världarna. Björnen var en budbärare mellan människorna och gudarna och skulle därför behandlas med respekt. Samerna trodde att björnen var mer än bara ett djur, de trodde att den kunde tänka och förstod vad människor sa, och för att vara på den säkra sidan nämndes inte björnen vid sitt rätta namn och använde istället så kallade "noanamn" när de talade om björnen och kunde vara till exempel "pälsgubben" eller "den-som-sover". Samerna trodde även att efter att björnen hade begravts så färdades den till gudarna för att berätta för dem hur människorna levde och om de skötte sig (Kouljok 1993: 16). Om björnens kropp omhändertogs och begravdes på rätt sätt skulle den, enligt samernas tro, komma tillbaka från de döda och sedan låta sig dödas igen, om alla benen begravdes skulle de återigen bära kött (Zachrisson & Iregren 1974: 14).

Det problematiska med missionärernas källmaterial är att de grundar sig i författarnas olika tankesätt och bakgrund, därför är det svårt att få en enhetlig bild av samerna som också känns trovärdig och sanningsenlig. Det är mycket troligt att information undanhölls från författarna av samerna eller att författarna använde det som för dem kändes mest intressant. Det är beklagligt att samernas och deras kulturs historia har påverkats av detta och att dagens arkeologer och historiker inte kan få en enhetlig bild av samernas historia.

3.2. Björngravarna som arkeologiskt material

Som vi sett härrör de första skriftliga källorna som nämner björngravar från 1600-talet, men det var på 1950-talet som den första björngravens påträffades och den arkeologiska undersökningen och utgrävningen av en björngrav ägde rum (Fossum 2006: 100).

När det gäller historiska källor så nämner Fossum (2006) att de ofta tillskrivs större värde än de arkeologiska källorna vid tolkning av samernas rituella lämningar och att den största delen av kunskapen kommer från de studier som utförts inom religionshistoria av de historiska källorna. Det tycks finnas en motvilja att använda de arkeologiska undersökningarna, trots att de är primära källor (Fossum, 2006: 1). Att samer jagade björn är inte en unik företeelse, detta är vanligt bland ursprungsbefolkningar i den norra delen av jordklotet. I många av dessa kulturer anses björnen vara en mytologisk varelse som bär likheter med människan i både beteende och anatomiskt. Även berättelser med kvinnor och björnar förekommer ofta i ett flertal av dessa kulturer (Fossum 2006: 144ff).

Edsman (1994) menar att det nära förhållandet mellan människa och djur inom den samiska kulturen har sin grund i den schamanistiska tron. Bland de riter som förekommer inom storviltsjakten har de som hör till just björnjakten en särskild ställning. Detta förekommer inte bara i Norden bland samer, men även bland jägarfolk i bland annat Nordamerika. Edsman (1994) skriver att forskningen om björnrutorna ofta är ofullständig, att den riktar sig till ensidiga områden och lokalt avgränsad. Även språksvårighet uppkommer när en stor del av de primära materialen är nedskrivet på bland annat ryska och japanska, detta leder till att de nordiska forskarna inte får en bra översiktlig kunskap i ämnet (Edsman 1994: 50).

Zachrisson och Iregren har i "*Early Norrland 5. Lappish Beargraves in Northern Sweden*" gått igenom ett flertal arkeologiska undersökningar av björngravar utförda mellan 1970–1972 i Lappland. Intentionen med detta arbete var att placera dem i deras rätta kontext och genom detta uppstod nytt material och material som tidigare förbisetts. Boken skrevs med avsikten att sprida ljus över samisk arkeologi och för att finnas till hjälp för framtidens forskning. De går in på djupet i den arkeologiska och osteologiska analysen av björngravarna och inkluderar olika aspekter som slitaget av björnens tänder, björnens ålder, kön, hur de dödades, hur olika

kroppsdelar användes vid ceremonier och hur björngravarna var konstruerade. Att inkludera olika synvinklar genererar ny kunskap och nya perspektiv om björngravarna (Zachrisson & Iregren: 6ff).

De två äldsta björngravarna påträffades i den norska delen av Sápmi, där en dateras till någon gång mellan 200–355 e.Kr och den andra mellan 650–780 e.Kr. Gravarna ökade i antal under 800 och 900-talet och det är under denna tid den tidigaste svenska björngravarna har sitt ursprung. Under 1300-talet minskade antalet men det ökade sedan under 1600-talet. (Fossum 2006: 104).

Skriftlig information om björngravar och hur samer hanterade björnens kropp existerar inte innan 1650-talet. Ceremonierna är så välutvecklade vid denna tid, vilket visar att det har funnits en kontinuitet av begravingar under en lång tid. Under 1700-talet förändrades ritualerna runt björnbegravingarna, och det går inte att finna någon direkt förklaring. Källor säger att björngravarna tillverkades fram till andra delen av 1800-talet, men detta bevisar inte att de slutade helt med denna företeelse, men att de istället ville undanhålla informationen från de kristna missionärerna med risk för att straffas för hedniskt religionsutövande, björnriten verkar vara de som samerna helst av allt höll för sig själva (Zachrisson & Iregren: 1974: 94f). Här borde vi även tänka på om detta påstående är grundat i information från samer eller om det är ett antagande grundat i hur samer har behandlats och brist på information. Här uppstår ett till problem när det är icke-samer som gör en tolkning av varför en samisk tradition inte längre utförs och varför det inte finns spår av detta. Historien upprepar sig där icke-samer skriver vad samer gör och inte gör.

I en stor del av de publikationer som handlar om samer så är Fjällström och hans björnjakts skildring omnämnd. Det problematiska i detta är att även han var en kristen missionär och det är inte hållbart att de nya tolkningarna står bakom en bok som skrevs av en person som med avsikt ville ändra en kultur och deras tro. Det är förståeligt att arkeologer använde denna källa för att kunna göra en tolkning vid upptäckten av den första björngravarna på 1950-talet och att de i samband med det fyndet fick läsa det som fanns om björngravar.

Edsman (1994) är en av de som tar upp problemet med den arkeologiska forskningen om samer är att de nordiska forskarna inte har den kunskap och orientering som krävs för att forska i detta ämne och att de använder teorier som idag är föråldrade (Edsman 1994: 50). Läget kan ha förbättrats sen Edsman skrev detta, men samisk arkeologi är fortfarande något som ligger i skymundan för den resterande arkeologiska världen.

En av svårigheterna vid forskningen av björngravarna är också att försöka specificera en tidsram för björngravarna eftersom den tidigaste gravarna är från 200–355 e.Kr (Fossum 2006:104) och källor säger att denna ritual utövades ända fram till slutet på 1800-talet (Zachrisson & Iregren 1974: 94).

3.3. Animism – det samiska perspektivet (human and non-human relationships).

Många inhemska folkgrupper tror på animism, tron på att naturen lever och att det mänskliga och ”omänskliga” kan kommunicera. Detta gäller även samerna, där gränserna mellan vad som existerar i människans värld och vad som är från andra världar, är suddiga. Samerna tror inte bara att allt har en själ, allt har även ett eget medvetande, känslor och egna sätt att kommunicera. Fastän olika individer, mänskliga och omänskliga, lever nära varandra så delar samerna upp dem i olika kategorier. Helander-Renvall (2010) nämner att det som tolkas som kultur och natur hos samer kan vara svårtolkat, det finns inget ord för kultur i de samiska språken och ordet ”natur” har flera olika betydelser. Ordet de använder för natur kan användas vid beskrivning av varför ett djur beter sig på ett visst sätt och hur djuret påverkas av olika företeelser som väder eller mänsklig närvaro. Samerna anser också att det inte bara är människorna som utnyttjar naturen och dess omgivning, de delar den med djur och andar som de måste lyssna på och samarbeta med, de behöver varandras livskraft för att överleva (Helander-Renvall 2010: 44ff). Detta är

primärt inom den samiska kulturen.

För samerna är också länken till deras förfäders land viktig. För dem är landet ett levande väsen och har en stor del i relationen mellan människa och djur, de är beroende av varandra på ett sådant sätt att de ger landskapet en egen personlighet som känner av hur människorna mår. Men det är djuren och deras samlevnad med naturen som är viktig. Ofta uppmärksammas likheterna mellan människa och djur vilket gör att de länkas ihop på ett annat sätt. Björnen är ett av dessa djur och får därför ofta namn som kopplar ihop dem. Statusfyllda ord används i några av de smeknamn som björnen tilldelats, ett exempel är det samiska ordet "Áddjá" som även används för att hedra äldre män och kan indikerar vilken respekt samerna har för björnen (Helander-Renvall 2010: 48).

4 Analys: Björnens roll i samisk kultur.

För flera hundra år sedan, innan samernas områden påverkades av kolonisationen och att antalet björnar minskade på grund av det, så hade björnen en hög status bland samerna har det fortfarande i vissa områden där den ses som ett heligt djur. Björnen kopplas ofta till jakt, traditionella sånger, björnens päls och tänder används till kläder och verktyg, björnens blod och andra kroppsdelar användes som medicin för att överföra björnens krafter till människan. Björnen är en viktig symbol för samerna som står för mod, styrka och visdom. Den ansågs vara den mest kraftfulla varelsen i naturen och samerna ville därför ha en bra relation till björnen. Samerna använde ceremonier för att överföra björnens krafter till dem själva. Den ansågs också vara en vis varelse som förstod samernas språk, de vet även vilken roll den manliga jägaren har och att den ser män som byte, en gravid kvinna som bar en pojke i sin mage ansågs vara i fara om hon befann sig i skogen. Enligt samer hade björnen ett medvetande och för att förhindra att björnen skulle hämnas på människor på grund av jakten så användes ett mer symboliskt språk för att beskriva björnen eller när de nämnde björnjakt. Samer ansåg inte att björnen vara farlig, om de dödade en människa var den rastlös. De trodde även att det fanns ett flertal olika typer av björn. Det fanns vanliga björnar, björnar som en gång varit människa och förvandlats till björn, björnar som var förtrollade, eller så var den en ande som tagit formen av en björn. För att inte komma i kontakt med björnen ute i vildmarken använde de sig av olika ljud för att den skulle hålla sig på avstånd, det är även något björnen gör när den känner att de som befinner sig i närheten ska hålla sig borta. Inom den samiska tron ansågs björnen också vara en hjälpare ande som före med sig budskap, denna ande kallas för ”gázzi” och är bara synlig i människornas drömmar där människa och djur kan kommunicera och utbyta kunskap. Inom samisk tro liknar människans och djurens själ varandra och att det är den som sammanför människa och djur. Att människan förvandlar sig till en björn eller tvärtom förekommer i flera olika kulturer, enligt samerna kan inte bara shamanerna förvandla sig, vem som helst kan göra det på rätt plats vid rätt tidpunkt (Helander-Renvall 2010: 51f).

4.1. Vad är en björngrav?

Denna studie riktar in sig på en arkeologisk lämning, de samiska björngravarna. Den samiska björnjakten är kopplad till olika riter och ceremonier som utövades vid jakten, omhändertagandet av kroppen och vid begravningen. När samerna skulle begrava björnen skulle de placera benen anatomiskt korrekt, det vill säga i den ordning benen en gång suttit på kroppen (Kouljok 1993: 16). Björngravarna har ingen bestämd utformning, alla är de konstruerade på olika sätt. Det var vanligast att benen placerades ovan jord och som sedan täckts av jord och torv med hjälp av tidens gång. Källorna förmedlar skilda fakta. Samerna refererar ofta till björnkraniet och att det var den viktiga delen vid offrandet av björnen, men det finns även källor som säger att alla benen skulle offras (Zachrisson & Iregren 1974: 36).

Zachrisson och Iregren (1974) har undersökt ett flertal björngravar i Lappland som alla varierar i utseenden. Vid sjön Storuman undersöktes två gravar, den ena graven var placerad på ”Gällholmen” och var utformad som en 2,30 meter lång oval kulle och hade placerats så att den riktade sig från norr till söder med björnkraniet riktat mot söder. På gravens långsidor fanns det tydliga tecken på att trästockar har varit placerade. Skelettet från björnen var placerade precis under torven på en bädd av samma form som kullen, med kraniet placerat på längst ut på den

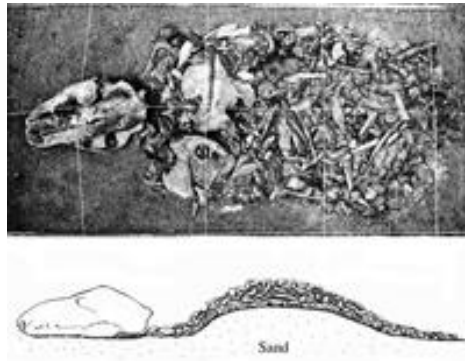
sydliga sidan av graven och med skulderbladen på vardera sida om kraniet. Majoriteten av de resterande benen var mörghkluvna. Att benen var placerade precis under torven indikerar att graven inte täcktes över av någonting vid begravningstillfället, benen har lämnats öppna och med tiden har de täckts av torv. Benen var placerade på ett 10 centimeter tjockt lager torv, under detta lager fanns spår av en hård gjord av sten där de hittade ett obränt lårben som fattades bland de andra benen i graven (Zachrisson & Iregren 1974: 17ff).

I den andra björngraven som hittades i Sörviken (Figur 1), var benen placerade på marken och hade sedan täckts av ett lager bark från björkträd, därefter har trästockar placerats tvärs över varandra, detta påträffades under ett 20 cm tjockt lager av torv. Benens position var utformad som en oval hög med kraniet längst fram och med skulderbladen placerade bredvid. Kraniet hade märken av två slag från en yxa. Benen hade placerats på en upphöjning av sand med kraniet placerat framför. Benen var missfärgade av torven och ett flertal var mörghkluvna (Zachrisson & Iregren 1974: 20ff). Det finns björngravar som inte innehåller alla ben. Vid en samisk offersten i Överkalix har arkeologer enbart funnit ett björnkranium och tolkas som att den avsiktligt har placerats där. (Zachrisson & Iregren 1974: 34).

Skillnader i björngravarna utseende och placering kan även bero till stor del på att Sápmi sträcker sig över en stor landmassa med varierad natur och att det inte går att begrava björnen på samma sätt i de norra delarna som i de södra. De björngravar som innehåller hela björnskelettet har hittats i de södra delarna, det finns flera teorier kring varför det inte har hittats några i norr. Zachrisson och Iregren (1974) anser att detta kan bero på att det var så länge sedan detta ägde rum i de nordligaste delarna att det inte längre finns några ben kvar. Här är björnfynd ofta placerade ibland annat bergsklyftor och grottor. I de södra delarna är benen oftast begravda i skogsområden under stockar eller rösen. Det som går att säga säkert är att björnen jagades och begravdes i alla regioner och årstider (Zachrisson & Iregren 1974: 37f).

De större björngravarna som innehåller ett större antal ben är ofta placerade där samerna tog hand om björnens kropp efter jakten där den styckades, flåddes och där de sedan kokade köttet. Detta skiljer sig från olika områden, i Västerbotten var det vanligt att jägarna tog med sig björnen till en mer passande plats (Zachrisson & Iregren 1974: 86).

I fornminnesregistret (<http://www.fmis.raa.se>) finns det i nuläget enbart åtta registrerade björngravar i Sverige, i Mulk & Iregrens text (1995) om björngraven på ön Karats i Norrbottens län nämns det att tolv björngravar har påträffats tidigare, men att endast sex av dem undersökts arkeologiskt. Ett flertal av dessa gravar har påträffats av tillfälligheter vid utgrävningar av till exempel en stenåldersboplats eller ett vattensystem och så har björngravarna dykt upp i samband med dem. Alla björngravar har också påträffats i samiska områden. (Mulk & Iregren 1995: 10). Vid närmare efterforskning av björngravarna så syns det att källorna motsäger varandra. Ett exempel på detta är att Fjellström nämner i sin text från 1755 att minsta lilla ben från björnen ska vara hela vid begravningen (Fjellström 1981:31), men i majoriteten av de björngravar som är undersökta så är majoriteten av benen mörghkluvna. Arkeologer jämför ofta de arkeologiska artefakterna med myterna för att se om den stämmer, vilket den inte alltid gör (Zachrisson & Iregren 1974:89).

Figur 1. Björngraven i Sörviken.
(<http://www.sparfran10000ar.se/sv/sparen-i-landskapet/fornlemningar-och-fynd/fornlemningstyper/bjorngrav.html>) Foto Göte Böhlin. Illustration Gunnel Kleist.

4.2. Att begrava djur

Dagens traditioner kring gravar skiljer sig mycket från de seder och tankar som finns vid gravsättningar idag. Att begrava människor och djur tyder på att det har funnits en komplex relation mellan dessa. Dagens syn på gravar är också för smal för att kunna förstå de tankar som ligger bakom de förkristna gravarna och djurgravarna (Jennbert 2003: 139) såsom björngravar. Jennbert nämner att gravarna som innehåller hela skelettet från ett djur ger ett uttryck av den mentalitet som förde samman människa och djur och att den har existerat under väldigt lång tid. För att en människa ska ta hand om ett djur på det sätt som de gjorde under förhistorisk tid när de tog hand om benen, brände dem, paketerades eller putsades så krävdes det att djuret hade en betydande roll. Jennbert lyfter fram hur arkeologer ser på gravar och sättet de kontextualiseras på är problematiskt därför att gravar är så vanliga inom arkeologin och har därför påverkats i hög grad av den analytiska process arkeologer går igenom och därmed försvåras tolkningen av förkristna djurgravar och de tillhörande ceremonierna (Jennbert 2003:144). Här är Jennbert inne på ett spår som går att sammanföra med Hills (2013) tankar kring djur och människa och att samernas djurgravar kan tolkas på ett annat sätt än att jämföra dem med de nutida gravarna.

4.3. Mässingsringen och gevärsskott

En företeelse som förekom i riterna kopplade till björnoffret och som sedan syns i björngraven, var att en ring av mässing fästes i okbenet på björnkraniet, denna ring är ofta kopplad till en kedja. Detta hör till de björnceremonier som utfördes där kvinnorna bara fick se jägarna och björnens kropp genom en mässingsring. Ringar och kedjor användes under andra tillfällen för att dyrka jägarna, dessa ringar fästes på björnen (Zachrisson i Bäckan & Hultkrantz 1985: 88). Kan detta vara ett tecken på att björnen inte bara var ett djur för samerna? Genom att förena björnen med objekt som användes för att dyrka jägarna kan vara ett sätt att visa att björnen och mannen hade liknande status, att båda dyrkades, eller att björnen också sågs som en ädel jägare som också skulle dyrkas. Att björnen ses som en jägare kan kopplas till en björngrav i Vilhelmina. Graven är konstruerad som flera andra björngravar med alla tillhörande ben, stockar och med kraniet och skulderbladen placerade som i andra gravar. Det som är annorlunda med denna grav är att fyra oanvända gevärsskott är placerade bredvid kraniet. Arkeologerna förundrades över detta fenomen och hade ingen riktig förklaring (Zachrisson i Bäckman & Hultkrantz 1985: 90). Eftersom samerna trodde att människor kunde förvandla sig till björnar

och tvärtom (Helander-Renvall 2010: 52), så kan det finnas en möjlighet att dessa björnar som tilldelades denna typ av gravgåva, enligt samerna, vara människor som förvandlats till björnar.

4.4. Björngravar och människogravar

Det finns flera likheter mellan björngravarna och samernas människogravar. Som jag nämnt tidigare så har arkeologer funnit ben från björn utplacerade i grottor och stenhällar. Detta gravsätt liknar det sätt som människorna begravdes. Det finns spår av detta på både den svenska och den norska sidan av Sápmi (Fossum 2006: 148). Detta pekar på att björnen och människan var jämlikar och att den därmed begravdes på ett liknande sätt.

Ett annat exempel på detta är att i det traditionella samiska gravskicket svepte samerna in de döda i näver (Zachrisson 1997:79). Arkeologer har funnit spår av näver i björngravar. På en holme i ön Karats i Jokkmokk har arkeologer undersökt en björngrav. I graven fanns spridda ben med skulderbladen placerade bakom kraniet, detta hade placerats på ett näverskikt (Mulk & Iregren 1995: 14) I en björngrav i Gråtanån har benen placerats på ett skikt näver och sedan även täckts med ännu ett lager innan graven förslutits med plankor eller trästockar (Mulk & Iregren 1995: 24). Även i björngravan i Sörviken hade benen täckts av ett lager näver (Zachrisson & Iregren 1974: 20).

I en samisk människograv belägen i Suddomsuolo i Arjeplog är benen svepta i näver. Graven är placerad på en helig plats för samerna, även kallas seite. Kroppen ska enligt rykten ha tillhört en välkänd nåid (Manker 1961: 134). "Nåiden" eller "Noajdden" är namnet på samernas shaman och var viktig för samerna och var den ansågs vara kunnig i att medla mellan människorna och gudarna (Kouljok 1993: 24). Att björnens och nåidens gravsätt liknar varandra kan bidra till en bild av att björnen hade en mer andlig betydelse för samerna. Om ett djur inte var av stor betydelse så skulle inte människorna anstränga sig till lika stor del vid dess begravning. Att djuret till och med får en egen grav indikerar att björnen hade en hög status hos människorna.

4.5. Björnjakten

För att verkligen förstå hur viktig björnen var för samerna är det viktigt att få en inblick av vad de utsatte sig för när de gav sig ut för att lokalisera och jaga björnen. Ossian Elgström (1913) skriver en skildring av björnjakten utifrån källor som beskriver hur det gick till på 1600-talet. Det är alltid männen som jagar björnen, och de får ta sig fram i den miljö som krävdes eftersom björnjakten ägde rum året runt. I Elgströms skildring tar de sig fram på skidor i det snötäckta landskapet, och det är tack vare kylan som de har lokaliserat björnen när de fick syn på dess andedräkt i den kyliga luften. Det är tungt för de äldre männen i jaktlaget att ta sig fram i snön. När de närmar sig björnidet drar de fram sina spjutblad. Elgström beskriver hur striden börjar och hur björnen slår spjutet ur händerna på några av männen. Den som lyckas döda djuret gör det genom att sticka spjutet i björnens hals och sedan vrida om (Elgström 1913: 203ff).

Kjellström (2003) beskriver björnjakten mer utförligt. Det första jägarna gjorde var att leta upp björnens ide med hjälp av björnens spår i marken. Därefter sökte de av det närliggande området och för att försäkra sig om att björnen befann sig i idet användes en metod som kallas för "ringning" där björnens spår och området runt idet markeras med en ring som trampas i snön. Efter att ringningen utförts kallade jägaren till sig resten av jaktlaget. För att sedan kunna döda björnen drev man ut den ur idet och sedan döda björnen med ett spjut som de riktade mot björnen så att den skulle gå mot det och med egen kraft trycka in spjutet i björnen. Det fanns även andra sätt att jaga björn, då användes bland annat björnsaxar och snaror (Kjellström 2003:49f). Som nämnts tidigare så jagades björnen året runt, men det var vanligast att den jagades på vintern när snön var så pass djup och fått en frusen yta att den bar jägarna på sina skidor, men inte björnen. Det var inte alltid säkert att björnen kunde dödas i sitt ide med de äldre vapnen som inte var så

effektiva, därför var det säkrare om björnen hindrades av den djupa snön.

De vapen som användes i första hand vid björnjakt, både före och efter skjutvapnets införande, var spjutet. Det är ett vapen med en lång historia och har inte förändrats på mycket lång tid. Att ha ett skjutvapen vid björnjakt kunde bidra till risker. Vapnet kunde feländas, det var en lång procedur att ladda om och siktet kunde vara felriktat. Spjutet var bättre för nära strider med björnen och var alltid lätt att ha nära till hands. Detta betyder inte att de uteslöt skjutvapen helt, de användes ofta i samband med spjutet (Zachrisson & Iregren: 1974: 79ff).

Att döda en björn var det mest ärofyllda någon kunde göra och efter jakten sjöng jägarna sånger av tacksamhet, något som ska ha varit en viktig del vid jakt, men som är en svår källa att bekräfta genom förhistoriska källor (Helskog 2012: 216).

4.6. Trumman.

Något som kan vara ett av de mest kända samiska föremålen är de heliga trummorna, den kallades för "trolltrumma" av de kristna missionärerna, men det är mer korrekt att kalla den för spåtrumma eller ceremonitrumma (<http://www.samer.se/1209>) och de tillhörde de samiska shamanerna, och även den har en koppling till björnen. Trumman är idag en del av det samiska kulturarvet och är ett materiellt spår efter den samiska religionen (Virdi-Kroik 2001: 73).

Hur trumman och björnen hör ihop är genom de avbildningar som finns på trummornas skinn. De var dekorerade med djur och människor där björnen var det djur som, efter renen, oftast förekommer bland avbildningarna (Christoffersson 2009: 166). Källor visar att trumman har använts sen 900-talet, men Helskog (2012) menar att de kan ha använts mycket tidigare än så (Helskog 2012: 216). Trummorna användes vid ritualer och ceremonier för att väcka de övre makternas uppmärksamhet och komma i kontakt med dem. Figurerna som avtecknades på trumman var kopplade till kommunikationen med gudar och andra varelser som inte är människor. Helskog nämner också att det var viktigt att den som slog på trumman frågade om råd genom figurerna som avbildats på trumman innan en björnjakt och att trumslagaren även var med under själva jakten. Olika seder utövades efter jakten, i vissa fall fick den som dödat björnen göra en markering på trummans ram (Helskog 2012: 216). Trumman användes olika beroende på vilket område de befann sig i. I lulesamiska områden använde de trumman för att ta reda på om björnjakten skulle bli lyckad, vid offermåltiden fick trumslagaren sitta bredvid den jägare som upptäckte och ringade björnen. I det sydsamiska området slogs de in stift i trummans ram, stiften representerade varje björn som dödat med hjälp av trumman (Virdi-Kroik 2001: 82)

För att måla figurer på trumskinn använde samerna den rödaktiga saven från alen som sägs vara ett heligt träd och som också associerades med "Almannen, som var jaktens gud och björnens beskyddare. Saven användes vid ritualer, speciellt under björnjakten (Christoffersson 2009: 114).

5 Diskussion

Om vi ska kunna förstå tidiga samhällen, kulturer och varför samerna begravde björnen så måste vi sluta utgå från den västerländska synen på djur som en resurs. Relationen mellan människa och djur är ett komplicerat ämne, och som Jennbert (2003) nämner så är djur placerat någonstans mellan att enbart vara praktiskt användbara och att vara en symbolisk varelse. Även om djur frambringar många olika känslor hos människan idag i samband med miljödebatter, diskussioner om det är rätt eller fel att äta kött, djurtester och djurens egna rättigheter så tar vi i väst oss inte tid att dyrka och begrava djur på samma sätt, därför att djurets betydelse i västerländska kapitalistiska samhällen skiljer sig från de ickekapitalistiska. Att djur är heliga och symboliska nämns till stor del i religiösa sammanhang och inte i frågor som gäller den moderna synen på djur. De djur som får en grav i det moderna Sverige är husdjur som begravs på en djurkyrkogård som liknar det sätt som människor blir begravda på, eller på en speciell plats i familjens trädgård (Jennbert 2003: 145f).

Den syn vi har idag på förkristna samhällen färgas av vårans samtid. Djur har fått en egen grav men att det enbart är vissa arter. De djur som borde ha varit viktiga för ett samhälle är de som användes som en viktig resurs, till exempel grisar, getter och får. Deras gravar lyser med sin frånvaro. De djur som fick en grav var björnar, hästar och hundar. Här skiljer sig björngravarna från de andra gravarna. Björnens kött har förtärts och benen har blivit mörkgluvna innan begravningen, till skillnad från hästen och hunden. Att ge ett djur en egen grav visar att de var högt värderade hos människor, och kan även haft högre status än de djur som begravdes tillsammans med en människa. Eftersom björnen inte var ett tamdjur och inte hade en ägare så är det björnens rykte och religiösa samband som ger status och är därmed värd en egen grav (Jennbert 2003: 147f).

Vad som kan ha påverkat hur samerna ser på djur är de tidiga skandinaviska myterna där de varelser som vandrar på jorden yta inte är fixerade varelser. De är inte indelade i ett eget fack, istället är alla jämlingar som föds ur varandra. Björn och människa är bara varelser och inte indelade i det västerländska synsättet att den ena är mer värd än den andra, att den ena bara är till för att bidra med föda till människan eller att människan är det högst stående varelsen på jorden, och att björngravarna visar just detta, att björnen är värd lika mycket som människan. Det är en värdefull och respekterad varelse som får en egen grav för att den är helig. Därför måste arkeologer börja tolka björngravarna som något annat än just en djurgrav. För samerna kan den begravda björnen betyda så mycket mer än att det är ett djur som jagats, att de fick kött och päls, och sedan grävt ner benen. De samiska björngravarna var ett sätt för samerna att ritualisera och framhäva den vilda och starka naturen (Jennbert 2003: 149).

Problemet som uppstår vid arkeologernas tolkning av gravarna är att de täcker ett så stort tidsspänn och dess betydelse ändras över tiden, de tillhör tiden för och efter kristnandet som har väldigt olika syn på vad gravar betyder och de etiska perspektiven på hur djur och människor värderas förändrades mycket efter kristnandet. Gravarna representerar en viss tidpunkt och hur djur och människor korrelerade just då, men att graven fortsätter att tolkas av samerna i de efterföljande generationerna. Hur gravar och gravsättningar går till förändras hela tiden och beror på förändringarna som sker i samhället och dess uppbyggnad och styre. Att kulturer och traditioner konstant förändras bidrar till mer avancerad tolkning (Jennbert 2003:149f).

För att sammanfatta denna diskussion så är den moderna västerländska samhällets syn på djur och människa långt från Erica Hills teori och human-animal relations. Djur ses som ägodelar eller vilda varelser. Djur dyrkas inte och har inte samma status som människan, även om de

frambringa känslor hos människan och frambringa känsliga frågor, men de har vanligtvis ingen religiös natur. Detta stora mellanrum mellan djur och människa, utan dessa utsuddade gränser som finns hos en del kulturer, gör det svårt för oss att förstå och tolka hur tidigare civilisationer, grupper och kulturer kan ha sett på de varelser som levde på jorden men som inte så ut som just människor. Det är även svårt för oss i väst att veta hur bland annat samer såg på djur och betydelsen av att begrava djuret, där kommer en ny fråga fram i bilden, vilken betydelse hade graven? Det kommer alltid uppenbara sig nya frågor om en bortser från invanda mönster vid forskning och tolkning av arkeologiskt material. Människan har alltid levt på olika sätt, tänkt på olika sätt och betraktat djur, på olika sätt. Arkeologer måste börja bortse från enbart det materiella och nedskrivna vid tolkningar av lämningar från ett folk och en kultur som inte alls hade samma tro och syn på omvärlden som vi har idag.

6 Sammanfattning

Sammanfattningsvis så fokuserar denna studie på de samiska björngravarna och hur arkeologer med hjälp av nya teorier skulle kunna tolka gravarna på ett nytt sätt som inte grundar sig i föråldrade källor. Med hjälp av Erica Hills (2013) teori om relationen mellan människa och djur och att gränsen mellan dem inte är bestämd, eller om den ens existerar, så bidrar studien med ett nytt synsätt och en öka förståelse om hur arkeologiska lämningar kan tolkas på ett annat sätt, speciellt de som existerar på grund av en religion och kultur som hade en annan syn på relationen mellan djur och människa, och varför vissa kulturer skiljer sig från andra när de ger djur en egen grav.

Studien visar att björnen hade stor betydelse för samerna och att det visar sig på många sätt i det materiella och kulturella. Den visar också att de gamla källorna inte alltid är tillförlitliga och att arkeologer borde vända sig till mer moderna och allsidiga teorier. Att använda teorin om human-animal relations skapar nya synsätt kring relationen mellan samerna och björnen och öppnar upp för en ny förståelse för andra kulturer, religiösa uttryck och de spår som arkeologer hela tiden måste tolka.

De samiska björngravarna kan bidra till ett nytt sätt för arkeologer att tolka material och hjälpa arkeologin framåt med en ny syn på främmande företeelser. De kan också vara till hjälp för att föra fram den samiska arkeologin i ljuset.

7 Referenslista

Publicerad litteratur

Bäckman, L. 1981. Kort biografi om Pehr Fjellström I: *Kort berättelse om lapparnas björna-fänge, samt deras der wid brukade widskeppelser*. Facs. -utg. edn, Två förläggare, Umeå.

Bäckman, L., Hultkrantz, Å. 1985. Saami pre-Christian religion: studies on the oldest traces of religion among the Saamis, Almqvist & Wiksell International. Stockholm.

Christoffersson, R. 2010. Med tre röster och tusende bilder: om den samiska trumman, Uppsala universitet. Uppsala.

Edsman, C. 1994. Jägaren och makterna: samiska och finska björnceremonier = The hunter and the powers: Sami and Finnish bear ceremonies, Dialekt- och folkminnesarkivet. Uppsala.

Elgström, O. 1913. En lapsk björnjakt på 1600-talet, Stockholm.

Fjellström, P. 1981. Kort berättelse om lapparnas björna-fänge, samt deras der wid brukade widskeppelser. Umeå.

Fossum, B., 2006. Förfädernas land: en arkeologisk studie av rituella lämningar i Sápmi, 300 f. Kr-1600 e. Kr. Arkeologi och samiska studier, Umeå universitet & Humanistiska fakulteten.

Hallowell, A. I. 1926. Bear ceremonialism in the northern hemisphere. *American Anthropologist*, 28(1), 1–175.

Helander-Renvall, E. 2010. Animism, personhood and the nature of reality: Sami perspectives. *Polar Record*, 46(01): 44–56.

Helskog, K. 2012. "Bears and Meanings among Hunter-fisher-gatherers in Northern Fennoscandia 9000–2500 BC". *Cambridge Archaeological Journal*, 22(2):209–236.

Hill, E. 2013. *Archaeology and Animal Persons: Toward a Prehistory of Human-Animal Relations*. *Environment and Society* 4, 1, 117–136.

Jennbert, K. 2003. Animal graves: dog, horse and bear. *Current Swedish Archaeology*, 11, 139–152.

Kjellström, R., 2003. *Samernas liv*, 2., utökad upplaga. edn, Carlsson. Stockholm.

Kuoljok, S., Utsi, J.E., Ájtte, svenskt fjäll- och samemuseum 1993. *Samerna: solens och vindens folk*, Ájtte. Jokkmokk.

Manker, E., 1961. *Lappmarksgravar: dödsföreställningar och gravskick i lappmarkerna: anteckningar*. Stockholm.

Mulk, I., Iregren, E., & Ájtte, svenskt fjäll- och samemuseum 1995. *Björngraven i Karats: arkeologisk*

undersökning, Åjtte. Jokkmokk.

Rydving, H. 2010. Tracing Sami traditions: in search of the indigenous religion among the Western Sami during the 17th and 18th centuries, Institute for Comparative Research in Human Culture. Oslo.

Virdi-Kroik, Å. 2001. Fordom då alla djur kunde tala: samisk tro i förändring, Rosima. Stockholm.

Werbart, B. 2002. De osynliga identiteterna: kulturell identitet och arkeologi, Institutionen för arkeologi och samiska studier. Umeå Universitet.

Zachrisson, I., Statens historiska museum. 1997. Möten i gränsland: samer och germaner i Mellanskandinavien, Statens historiska museum. Stockholm.

Zachrisson, I., Iregren, E. 1974. Lappish bear graves in northern Sweden: an archaeological and osteological study, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademin. Stockholm.

Webb

FMIS fornsök. Fritext: "Björngrav". Åtkommen 2017-05-30.
<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Samer.se. Åtkommen 2017-05-30.
<http://www.samer.se/1209>

Illustrationer

Omslagsbild. Illustration av Viktoria Eriksson.

Figur 1. Foto Göte Bohlin. Illustration Gunnel Kleist. Åtkommen 2017-05-31.
<http://www.sparfran10000ar.se/sv/sparen-i-landskapet/fornlemningar-och-fynd/fornlemningstyper/bjorngrav.html>

